

Om de bestwil van de burger (1)

Vrijzinnig waar mogelijk, moralistisch waar nodig

RUTGER CLAASSEN

Vrijzinnigheid of betutteling? Dat is de leidende vraag geweest in de serie artikelen die *s&d* de afgelopen maanden heeft gepubliceerd onder de noemer 'Om de bestwil van de burger'. De aanleiding lag in de grote hoeveelheid maatregelen die in de politieke arena circuleren en door critici als 'betuttelend', 'paternalistisch' of 'moralistisch' worden bestempeld. Op het spel staat de vraag wanneer de overheid mag ingrijpen in het privé-leven van haar burgers. Daarmee wordt een aloude politieke scheidslijn weer actueel: die tussen vrijzinnig (ook wel: liberaal) en moralistisch (ook wel: conservatief). Verrassend genoeg vinden we posities aan beide zijden van deze scheidslijn niet alleen tussen maar ook *binnen* veel politieke partijen. Het betuttelingsdebat staat haaks op de traditionele, op sociaal-economische standpunten gebaseerde links-rechts scheiding en biedt dilemma's waarover elke politieke partij in eerste instantie met zichzelf in het reine moet komen.

70 In de artikelen over de thema's opvoeding, gezondheidszorg en seksualiteit werd een wirwar van argumenten aangevoerd om een engere (liberale) dan wel ruimere (conservatieve) grondslag te vinden voor overheidsingrijpen. In deze slotbijdrage wil ik helderheid in deze discussie trachten te scheppen door een scherp onderscheid te maken tussen drie mogelijke

grondslagen voor overheidsinterventie in het leven van burgers.¹ In het eerste geval brengt een burger schade toe aan een andere burger. De overheid grijpt in om dit te voorkomen of corrigeren, op grond van het bekende *schadebeginsel* van John Stuart Mill. In het tweede geval brengt een burger schade toe aan zichzelf. Hier grijpt de overheid in op *paternalistische gronden*, om deze schade te voorkomen of corrigeren. In de derde situatie is er in het geheel geen sprake van schade, maar leidt de burger een leven dat op de een of andere manier beter (rijker, betekenisvoller, waardevoller) zou kunnen zijn. Hier grijpt de overheid in op grond van het *verheffingsideaal*, om die burger al dan niet met (zachte) dwang de weg te wijzen naar 'het goede leven'.

Dit zijn drie totaal verschillende grondslagen met elk een eigen problematiek. Het is op zijn zachtst gezegd verwarrend om alle dilemma's op de noemer van 'paternalisme' of 'betutteling' te brengen. Wel is er een rode lijn te ontwaren: aan de ene, extreem vrijzinnige pool van het spectrum wordt alleen het schadebeginsel erkend, terwijl aan de andere, extreem moralistische pool het hele arsenaal, inclusief paternalisme en verheffing, wordt voorgestaan. Een middenpositie is om alleen het schadebeginsel en een beperkte mate van paternalisme te bepleiten. Waar moet de sociaal-democratie zich in dit spectrum plaatsen? Wat mij betreft zou het uitgangspunt moeten zijn: vrijzinnig waar mogelijk, moralistisch waar nodig.

Over de auteur Rutger Claassen is redacteur van *s&d*

Noten zie pagina 77

s&d 7/8 | 2008

SCHADEBEGINSEL

Volgens het schadebeginsel kan de overheid ingrijpen in de vrijheid van individuen om hun eigen leven vorm te geven indien een individu schade toebrengt aan anderen. In de oorspronkelijke formulering van de liberale filosoof John Stuart Mill: 'Het doel van deze verhandeling is het vaststellen van een enkel zeer eenvoudig principe, dat het ingrijpen van de samenleving in de vorm van dwang en toezicht, of het nu gaat om fysieke kracht in de vorm van bij de wet gegeven straffen of om de morele druk van de publieke opinie, zonder uitzondering kan regelen. Dit principe is, dat het enige oogmerk dat de mensheid het recht geeft om individueel of collectief in te grijpen in de vrijheid van handelen van een van hen, hun eigen bescherming is; en dat de enige reden waarom men rechtmatig macht kan uitoefenen over enig lid van een beschaafde samenleving, tegen zijn zin, de zorg is dat anderen geen schade wordt toegebracht.'²

Zowel liberalen als conservatieven erkennen de geldigheid van het schadebeginsel. De strijd tussen hen gaat dus niet over het wel of niet hanteren van het schadebeginsel, maar over de vraag of er daarnaast nog andere geldige grondslagen voor overheidsinterventie zijn (paternalisme en verheffing). Desalniettemin is het schadebeginsel zelf ook problematisch omdat de toepassing ervan niet eenduidig is. Dit is zo in twee opzichten.

Ten eerste is er de oprekking van het schadebeginsel die Paul de Beer ook in zijn inleiding noemde als een alternatieve interpretatie van de hernieuwde populariteit van betutteling: we nemen sneller aan dat burgers schade aan elkaar toebrengen.³ Dat heeft in feite niets te maken met betutteling, maar alles met de lichtgeraaktheid van de moderne burger. Het artikel van Bas Levering over opvoeding geeft hiervan een mooi voorbeeld. Levering spreekt het vermoeden uit dat het de overheid bij veel maatregelen niet te doen is om 'een zinvolle bijdrage te leveren aan het zelfstandig worden van kinderen' (een paternalistische grondslag, die omdat het om

kinderen gaat, gerechtvaardigd is — zie hierna), maar om 'aan te sluiten bij in de samenleving gegroeide opvattingen over overlastbestrijding'.⁴ Hij suggereert dat we veel te gevoelig zijn geworden voor de 'overlast' — schade dus — die kinderen met hun aanwezigheid veroorzaken. Het probleem daarmee is dat het schadebeginsel

Zowel liberalen als conservatieven erkennen de geldigheid van het schadebeginsel van J.S. Mill — de toepassing daarvan is overigens niet eenduidig

altijd een ondergrens kent. Niemand verdedigt dat elke vorm van schade reden is tot overheidsingrijpen. Er zijn altijd bepaalde vormen van schade die burgers geacht worden te tolereren, anders is weinig meer mogelijk in een dichtbevolkte, complexe samenleving. Volgens Levering wordt deze ondergrens bij overlast door kinderen op onoorbare wijze verlaagd, onder het mom van welgemeend paternalisme.

Het schadebeginsel wordt ook opgerekt waar aangenomen wordt dat burgers op indirecte wijze schade toebrengen aan elkaar. In de gezondheidszorg bijvoorbeeld, waar geclaimd wordt dat rokers en drinkers door hun beslag op de zorg andere premiebetalers op kosten jagen. Maar ook bij het thema over seksualiteit zien we hiervan een voorbeeld. Regelmatig wordt gesteld dat seksuele uitingen in de media een vrouwenvriendelijk beeld overbrengen dat sommigen aanzet tot geweld tegen vrouwen. Deze claims van indirecte schade zijn echter niet al te overtuigend. In hun artikel wezen Wim Groot en Henriëtte Maassen van den Brink erop dat onderzoek laat zien dat rokers en drinkers juist goedkopere klanten voor de zorg zijn (omdat ze eerder overlijden).⁵ En zowel Monique Kremer als Liesbet van Zoonen en Linda Duits betoogden in hun bijdragen over seksualiteit dat er

weinig bewijs is voor een causaal verband tussen de media en gedrag.⁶

Een tweede, mijns inziens veel groter probleem dan oprekking van het schadebeginsel is dat overheidsmaatregelen — die een reactie zijn op terecht geconstateerde schade — te generiek zijn en daardoor ook burgers raken die anderen in het geheel geen schade berokkenen. Daardoor kan er de verdenking ontstaan dat onder het mom van toepassing van het schadebeginsel in werkelijkheid paternalisme wordt bedreven. De getroffen burgers ervaren de maatregel dan — terecht — als betuttelend. In hun pleidooi voor toepassing van het schadebeginsel in de sfeer van de gezondheidszorg vallen Groot en Maassen van den Brink ten prooi aan dit probleem.⁷ Zij betogen dat het gebruik van alcohol veel schade aan anderen veroorzaakt en dat daarom verhoging van de accijns op alcohol gewenst is. Tegelijk erkennen zij dat zware drinkers minder gevoelig zullen zijn voor prijsverhogingen dan matige drinkers, zodat een accijnsverhoging alleen niet effectief zal zijn. Dus stellen zij dat accijnsverhoging moet samengaan met strengere handhaving, bijvoorbeeld bij het weren van alcohol in het verkeer. Hier gebeurt gezien vanuit het schadebeginsel iets merkwaardigs. Het afwijzen van een algemene accijnsverhoging zou niet moeten gebeuren met het pragmatische argument van de gevoeligheid van drinkers voor prijsschokken, maar met het principiële argument dat alcoholgebruik op zichzelf geen schade toebrengt, alleen alcoholgebruik in specifieke omstandigheden (of hoeveelheden), zoals in het verkeer. Overheidsinterventie zou daarom gefocust moeten zijn op die situaties waarin daadwerkelijk schade ontstaat. Doet zij dat niet maar treft zij alle alcoholgebruik, dan laadt de overheid de verdenking op zich dat het helemaal niet om die schade te doen is, maar om het voorschrijven van een manier van leven — betutteling dus. Dan lijden de goeden onder de kwaden. Een ander voorbeeld van een te generieke maatregel is te vinden in de kritiek van Levering op het invoeren van een risicoprofiel voor alle pasgeborenen. Beter ingrijpen waar het

echt misloopt, dan een grote groep mensen aan ongerichte maatregelen blootstellen die hen in de privé-sfeer raken, is zijn stelling.⁸ Een laatste voorbeeld is het pleidooi van Van Zoonen en Duits om te stoppen met het in hun ogen opgeklopte seksualiseringsdebat. Ook zij zeggen: richt je liever op die kleine groep jongens en meisjes die het risico lopen slachtoffer te worden van misbruik, bijvoorbeeld van kinderlokkerij op internet.⁹

In deze en andere gevallen zou de zorgvuldige toepassing van het schadebeginsel op een beperkte groep het leidende beginsel moeten zijn. Dat voorkomt moralisme waar het niet nodig is.¹⁰

PATERNALISME

Van paternalisme is sprake als overheidsingrijpen ertoe dient te voorkomen dat een individu zichzelf schade berokkent zonder dat deze persoon met dat ingrijpen heeft ingestemd. De overheid denkt in dergelijke gevallen beter te weten wat goed voor iemand is dan die persoon zelf, en handelt daar ook naar. Kan een dergelijk paternalistisch overheidsingrijpen ooit gerechtvaardigd zijn? De klassieke liberaal wijst dit af: het schadebeginsel is en blijft de enige legitieme grondslag voor overheidsingrijpen. De op pagina 71 geciteerde passage van Mill vervolgt veelzeggend: 'Iemand's eigen welzijn, hetzij fysiek, hetzij moreel, is geen voldoende rechtsgrond. Men kan iemand niet met recht dwingen om iets te doen of te laten, omdat het beter voor hem zou zijn als hij dat deed, omdat het hem gelukkiger zou maken, of omdat anderen het wijs of zelfs rechtvaardig zouden vinden als hij dat deed.' Niettemin hebben de meeste liberalen inmiddels een bepaalde vorm van paternalisme als compatibel met het liberalisme geaccepteerd. Daartoe maken ze een scherpe scheiding tussen 'zacht paternalisme' en 'hard paternalisme'.

Paternalisme is 'zacht' als deze is gericht op een persoon die niet in staat is autonoom te handelen; als niet gezegd kan worden dat hij zijn eigen keuzes maakt of handelt volgens zijn

eigen keuzes. Overheidsingrijpen dient in dat geval om het individu tegen zichzelf te beschermen.¹¹ Bij hard paternalisme grijpt de overheid in ondanks het feit dat het individu wel autonoom handelt en alle benodigde competenties daartoe heeft. Denk daarbij aan het verbieden van euthanasie door wilsbekwame patiënten.¹² De liberaal kan zacht paternalisme met zijn uitgangspunt in overeenstemming brengen. Immers, het individuele handelen ten aanzien van onszelf verdient in eerste instantie respect omdat het *ons* handelen is, gebaseerd op onze eigen beslissingen en keuzes. Waar dat niet het geval is, hoeven we er ook geen respect voor op te brengen. De handelingen van het onbekwame individu — het kind, de geesteszieke, de dronken of gedrogeerde persoon — kunnen niet aan hem toegeschreven worden als *zijn* handelingen. Een eigen, vrijwillige en weloverwogen keuze valt redelijkerwijs niet van hem te verwachten. Dan getuigt het van meer respect het individu bij te staan dan om hem zijn gang te laten gaan.

Voor hard paternalisme daarentegen is in het liberale denken geen plaats. Wie volledig autonoom handelt, neemt welbewust de gevolgen voor lief en moet dat zelf weten. Dat is het geval als een autonoom individu dat bij zijn volle verstand en zonder een ander te schaden overduidelijk het risico neemt dat zijn welzijn geschaad wordt (de Mount Everest ongetraind beklimmen, zonder helm op een brommer rijden) of iets onderneemt dat met zekerheid zijn welzijn schaadt (zelfmoord plegen, zichzelf verminken). In die gevallen moet het individu toch zijn gang kunnen gaan; dergelijke handelingen die tegen het welzijn of zelfs de toekomstige autonomie van het individu ingaan zijn voor een liberaal de prijs die betaald wordt voor de vrijheid. Het alternatief is een overheid die vanuit noble motieven allerlei zaken controleert en zo het domein van de individuele vrijheid onnodig beperkt.

In de artikelenreeks in *s&d* kwamen voorbeelden van hard paternalisme eigenlijk niet naar voren. Een groot deel van de gebruikte

argumenten valt onder de noemer van zacht paternalisme. Vaak hadden die argumenten betrekking op een groep burgers die als vanzelfsprekend worden verondersteld niet (volledig) autonoom te zijn, namelijk kinderen en jongeren. De legitimiteit van dat zachte paternalisme was daarom niet eens de inzet van de meningsverschillen. Eerder ging het om andere vragen.

Zo was in de discussie over opvoeding niet zozeer de vraag ‘wel of geen paternalisme?’ ten aanzien van kinderen, maar ‘paternalisme door wie?’ Bas Levering betoogde dat de opvoeding van kinderen aan de ouders toebehoort, terwijl Jantine Kriens zich op het standpunt stelde dat de opvoeding een gezamenlijke verantwoordelijkheid is van ouders, de buurt, verenigingen, en ook de overheid: ‘It takes a village to raise a child’.¹³ Kriens gaat er in feite vanuit dat de overheid nu eenmaal de facto een onderdeel is van de omgeving van het kind, via allerlei organisaties en professionals (de organisaties van het

Voor hard paternalisme is in het liberale denken geen plaats. Wie volledig autonoom handelt, moet de gevolgen voor lief nemen

maatschappelijk middenveld zijn verstatelijkt). Daarom kan die overheid zich niet onttrekken aan haar rol in de opvoeding. Voor Levering is de ouderlijke vrijheid om kinderen naar eigen inzicht op te voeden het dominante gezichtspunt. Daardoor ervaart hij inmenging van de overheid als paternalistisch, niet voor kinderen, maar voor de ouders! Mij lijkt dat uitgangspunt onhoudbaar; er is geen enkele reden om ouders een heilige private ruimte voor opvoeding toe te kennen. Kinderen zijn geen exclusief hobbyproject van de ouders.¹⁴

In het themanummer over seksualisering stond de toepassing van zacht paternalisme evenmin ter discussie. Monique Kremer

meende dat jongeren ten aanzien van seks niet vanzelfsprekend autonoom hun eigen keuzes kunnen maken. Ze worden vaak onder druk gezet door hun omgeving of regelrecht tot seks gedwongen (van breezerseks tot groepsverkrachting). De overheid moet daarom autonomie aanleren door sekseducatie.¹⁵ Dat is een schoolvoorbeeld van zacht paternalisme.¹⁶ Van Zoonen en Duits ageerden niet op inhoudelijke gronden tegen een dergelijke sekseducatie, maar meenden dat aandacht voor paternalisme

Er is geen enkele reden om ouders een heilige private ruimte voor opvoeding toe te kennen

ten koste kan gaan van aandacht voor toegebrachte schade. In onze ijver om via sekseducatie te zorgen dat jongeren *zichzelf* geen schade toebrengen en hen tot autonome individuen te maken, vergeten we dat de seksindustrie *anderen* schade toebrengt. Die schade aan anderen is zowel direct (vrouwen die worden gedwongen tot deelname aan porno) als indirect (culturele effecten van porno; een ander voorbeeld van het oprekken van het schadebeginsel). Daarmee slaan Van Zoonen en Duits de spijker op zijn kop: paternalisme mag niet afleiden van de toepassing van het schadebeginsel. Blijft natuurlijk staan dat we ons niet moeten laten dwingen tot een of-of: sekseducatie kan naast actie tegen seksproducenten staan. Zelfs als er geen porno-industrie was, zouden jongeren nog moeten leren hoe met seks om te gaan.

VERHEFFING

Blijft over het verheffingsideaal, of beter: een grote variëteit aan verheffingsidealen. Voor dwangmatig overheidsingrijpen ten bate van verheffing geldt wat betreft de klassieke liberaal, net als voor het harde paternalisme, een ondubbelzinnig 'nee'. De op pagina 72 geciteerde pas-

sage van Mill vervolgt: 'Dit zijn goede redenen om iemand raad te geven, om met hem te redetwisten, of te proberen hem over te halen, of om hem te smeken, maar niet om hem tot iets te dwingen of om hem te benadelen als hij iets anders doet.'

Wanneer een autonoom individu zichzelf schade toebrengt of zijn eigen welzijn niet optimaliseert, is er voor de liberaal geen reden voor dwang, hoogstens voor aansporing, overtuiging, stimulering.¹⁷ Dat ontdoet deze derde grondslag van overheidsinterventie meteen van zijn scherpe kantjes. Werkelijk anti-liberaal is alleen verheffingsbeleid dat verplicht wordt opgelegd, maar er zijn maar weinig verplichtende maatregelen die in dit kader worden voorgesteld.

Een uitzondering daarop zagen we in het artikel van Martin Buijsen. Hij besprak het voorstel van de Raad voor de Volksgezondheid en Zorg dat patiënten zorg zou moeten worden onthouden als zij zich niet houden aan fatsoenlijke omgangsvormen of hun zakelijke verplichtingen niet nakomen (premiebetaling). Buijsen protesteert tegen deze niet-medische gronden om mensen zorg te onthouden, uit naam van de menselijke waardigheid. De overheid heeft de plicht om burgers het recht op toegankelijk onderwijs, toegankelijke gezondheidszorg et cetera te verschaffen. Dit zijn sociale grondrechten. Buijsen heeft gelijk als hij stelt dat het voorstel van de Raad voor de Volksgezondheid weinig met het schadebeginsel te maken heeft.¹⁸ Via de sociale grondrechten wordt getracht de autonomie en het welzijn van burgers te verhogen en volgens de mensenrechtendoctrine zijn deze sociale grondrechten onvervreemdbaar onderdeel van de menselijke waardigheid. Dwang — in de vorm van het onthouden van de zorg die nodig is om een menswaardig leven te leiden — mag niet worden toegepast om mensen welgemeerd gedrag bij te brengen. Alleen medische criteria tellen in de spreekkamer van de dokter. Dwang tot verheffing gaat normaal gesproken te ver. Het is een vorm van moralisme die niet nodig is.

Als we de toepassing van dwang daarom verder buiten beschouwing laten, resteert de vraag: moet de overheid niet-dwingende maatregelen inzetten tot verheffing van de bevolking? Dat vereist allereerst een antwoord op de vraag: tot welke verheffing? Wat is het ideaal eigenlijk? Ook bij verheffing kunnen twee varianten onderscheiden worden, een minimale en een maximale.

De minimale variant gaat uit van hetzelfde probleem dat voor het zachte paternalisme wordt aangedragen: een gebrek aan autonomie. Waar paternalisme voorkomt dat een gebrek aan autonomie een individu ertoe brengt schade aan zichzelf toe te brengen, betekent verheffing in de minimale variant het opheffen van dat gebrek aan autonomie. Individuen moeten leren hun eigen keuzes te maken en daarnaar te handelen. Waar paternalisme bijvoorbeeld betekent dat iemand van de weg gehaald wordt omdat hij dronken is, is het verheffing om deze persoon een cursus alcoholverslaving aan te bieden. Waar paternalisme betekent meisjes beschermen tegen foute jongens, is verheffing hen leren weerbaar te zijn. Het moge duidelijk zijn dat de scheidslijn niet altijd helder is. De twee voorbeelden van opvoeding van kinderen en sekseducatie aan jongeren laten meteen al zien dat paternalisme en minimale verheffing veelal tegelijk worden toegepast: bescherming tegen schade en weerbaarheidstraining gaan hand in hand in dezelfde activiteiten. Dat brengt ook het gevaar met zich mee dat de dwang die bij (zacht) paternalisme wordt toegepast, zich uitstrekt tot verheffing. Omdat het om kinderen en jongeren gaat, wordt daar meestal niet te moeilijk over gedaan; zij mogen blijkbaar gedwongen worden om te leren wat autonoom zijn vereist. Bij volwassenen daarentegen kan dit tot felle weerstand leiden.

De maximale variant van verheffing gaat een stap verder. Niet alleen moeten individuen verheven worden tot autonome burgers, ook moeten zij als autonome burgers de juiste keuzes maken. De juiste keuze is de keuze die het meest waardevol is. In de minimale variant is de meest

waardevolle keuze die keuze die het individu maakt. Als ik ervoor kies naar een popconcert te gaan in plaats van naar een klassiek concert, is het popconcert kennelijk waardevoller — voor mij. Een ander kan de omgekeerde keuze maken. In de maximale variant zegt de overheid dat het klassieke concert waardevoller is, en brengt zij alle — behalve de strikt dwingende — middelen in stelling om individuen te verleiden de juiste keuze te maken. Ook hier dreigt weer vermenging. De overheid kan klassieke concerten subsidiëren omdat als deze helemaal niet worden aangeboden de burger geen werkelijke keuze heeft (een keuzemenu van popmuziek of popmuziek is niet echt een keuzemenu). Autonomie vereist dat mensen een variëteit aan waardevolle opties ter beschikking staat. Het stimuleren van sommige opties om die variëteit tot stand te brengen is dus dienstbaar aan het minimale ideaal van verheffing: het bevorderen van autonomie. Maar diezelfde stimuleringsacties kunnen ook ondernomen worden vanuit de

Dwang tot verheffing gaat normaal gesproken te ver. Het is een vorm van moralisme die niet nodig is

overtuiging dat het gesubsidieerde alternatief waardevoller is: dat is het terrein van de maximale verheffing.¹⁹

Vanwege het gekozen voorbeeld klinkt dit alles wellicht enigszins triviaal. Als we de voorbeelden wijzigen bevinden we ons echter in het hart van de conservatieve kritiek op de links-liberale vrijzinnigheid, zoals geuit door onder anderen de Britse psychiater Theodore Dalrymple.²⁰ Hij betoogt dat dezelfde elitaire liberalen die hun eigen kinderen het onderscheid tussen goede en slechte smaak bijbrengen, in de politiek net doen alsof die waardeverschillen niet bestaan. Daarmee gaat voor de onderklasse de mogelijkheid verloren geïnitieerd te worden

in die smaakverschillen en vergaren zij het cultureel kapitaal niet dat nodig is om hogerop te komen. Een van zijn voorbeelden: als leraren op achterstandscholen uit angst om leerlingen te ontmoedigen de indruk wekken dat correct spellen niet noodzakelijk is (iedereen begrijpt toch wat er wordt bedoeld?), ontnemen zij die kinderen kansen. Later zullen ze bij sollicitaties worden afgewezen vanwege een gebrek aan taalvaardigheid. Hier krijgt het verheffingsideaal dus een venijnige politieke lading. Het gaat niet

Soms geldt dat de enige juiste keuze die van het autonome individu zelf is, op andere terreinen erkennen we maatstaven die de keuzes van individuen overstijgen

om een vrijblijvende keuze tussen een goede optie en een betere optie, het gaat om een keuze die sociale kansen dicteert. Of de optie die meer sociale kansen biedt ook daadwerkelijk 'beter' is, doet er niet eens meer toe. Omdat zij de keuze van de middenklasse en de elite vertegenwoordigt, maakt zij een verschil in kansen op sociale stijging.

Dit is evident glad ijs, maar ik wil toch een poging doen een leidraad te geven, wederom onder het motto 'moralisme alleen daar waar nodig'. Die leidraad is: de staat zou slechts aan de maximale variant van verheffing moeten doen waar 1) de juiste keuze daadwerkelijk verschil maakt voor sociale kansen, 2) een objectieve bepaling van de juiste keuze — min of meer — mogelijk is.

Bij het eerste deel van deze formule moet bedacht worden dat niet op alle terreinen verheffing belangrijk is voor sociale kansen. Opnieuw komt het muziekvoorbeeld van pas. Muziekvoorkeuren zijn inmiddels zo gedemo-

cratiseerd dat ook de elite popmuziek beluistert. Dalrymple beziet deze omgekeerde werking van cultuurverspreiding met afschuw — normaal dalen cultuurgoederen neer en imiteren lagere klassen gedrag en keuzes van hogere klassen, maar in de moderne samenleving stijgen zij ook op en imiteert de elite de lagere klassen. In die afschuw hoeven wij Dalrymple niet te volgen. Dankzij de democratisering van muziekvoorkeuren spelen die nog slechts een marginale rol bij het bepalen van iemands sociale kansen. De overheid heeft op dit terrein vanuit sociaal-democratisch perspectief dan ook geen reden om aan verheffing te doen. Heel anders ligt dat bij het voorbeeld van taalvaardigheid. Goed kunnen spellen is een voorwaarde om door de eerste ronde van elke sollicitatieprocedure te komen.

Het tweede deel van de formule perkt het terrein nog verder in en eist dat er iets zinnigs over de waarde van opties kan worden gezegd. Voor sommige terreinen geldt daadwerkelijk dat de enige juiste keuze die van het autonome individu zelf is, voor andere terreinen erkennen we waardemaatstaven die de keuzes van individuen overstijgen. Ook hier staat kunst weer aan de kant waarbij we eerder op subjectieve keuzen afgaan (over smaak valt niet te twisten), terwijl taalgebruik aan objectieve maatstaven kan worden getoetst.

STELREGELS

Samenvattend leidt dit alles tot drie stelregels:

- > het schadebeginsel moet resoluut, maar wel goed gericht, worden toegepast op een nauw omschreven groep schadeveroorzakers;
- > zacht paternalisme is nodig ten aanzien van kwetsbare groepen niet-autonome burgers zoals kinderen en jongeren;
- > verheffing moet slechts plaatsvinden middels niet-dwingende interventies en alleen (1) ten bate van de ontwikkeling van het vermogen van individuen om autonome keuzes te maken en (2) ten bate van de 'juiste' keuzes alleen waar een objectieve maatstaf van juistheid voorhanden is én die keuzes sociale kansen vergroten.

Ten slotte: aan het begin van dit artikel zei ik dat het vraagstuk van vrijzinnigheid versus moralisme in zekere zin haaks staat op de as links-rechts. Binnen de vvd is er net zo goed een strijd tussen liberalen en conservatieven als binnen de PvdA en GroenLinks (al worden de conservatieven daar 'communitaristen' genoemd). De stelregels die ik formuleerde zouden dan ook omhelst kunnen worden door leden van zowel linkse als rechtse partijen. Niettemin lijkt het mij dat er één extra stelregel is die specifiek voor linkse partijen zou moeten gelden: verbind vraagstukken van paternalisme en verheffing

(opnieuw) met de sociaal-economische dimensie. Doe niet alleen aan paternalisme en verheffing waar nodig; heb ook oog voor de sociaal-economische oorzaken van het onvermogen (gebrek aan autonomie) bij burgers waarop dat paternalisme en die verheffing worden losgelaten en bestrijd die oorzaken. Als slechts de moralistische helft van deze schaarbeweging wordt ingezet is dat niet alleen onrechtvaardig, maar zal ook dat moralisme geen warme ontvangst te wachten staan. Dan zal het worden beschouwd als louter een oefening in disciplineren.

Noten

- 1 Genoemde driedeling is losjes gebaseerd op het werk van de rechtsgeleerde Joel Feinberg, die een vierdelig werk schreef over 'de morele grenzen van het strafrecht'. De delen zijn: *Harm to others* (1987), *Offence to others* (1988), *Harm to self* (1986) en *Harmless wrongdoing* (1988). Alle verschenen bij Oxford University Press. Het schadebeginsel bespreekt hij in het eerste boek, het paternalisme in het derde boek. Verheffing komt niet expliciet aan de orde, maar in het vierde boek bespreekt hij het daaraan gerelateerde fenomeen dat de overheid wil ingrijpen zonder dat er sprake is van schade, op grond van eigen ideeën over het moreel goede. Ik laat hier buiten beschouwing de thematiek van zijn tweede boek, namelijk beledigende of aanstootgevende gedragingen of uitlatingen die geen schade veroorzaken.
- 2 John Stuart Mill, *Over vrijheid*. Meppel: Boom, 1978, p. 43.
- 3 Paul de Beer, 'Bemoeizucht of oprechte zorg?', in: *S&D* 2008/3, p. 34-37.
- 4 Bas Levering, 'Haal ouders uit de beklagdenbank', in: *S&D* 2008/3, p. 38-43. Hij geeft overigens geen voorbeelden van maatregelen die dit punt ondersteunen. Men zou kunnen denken aan de recente discussie over het door de politie thuisbrengen van kinderen die 's avonds laat op straat rondhangen.
- 5 Wim Groot en Henriette Maassen van den Brink, 'Begrenzen, prikkelen, handhaven. Over preventie van ongezond gedrag', in: *S&D* 2008/5, p. 10-13.
- 6 Monique Kremer, 'De last van de lust', in: *S&D* 2008/6, p. 14-20. Liesbet van Zoonen en Linda Duits, 'Veertig dagen zonder seksualiseringsdebat', in: *S&D* 2008/6, p. 211-28.
- 7 Wim Groot en Henriette Maassen van den Brink, 'Begrenzen, prikkelen, handhaven. Over preventie van ongezond gedrag', in: *S&D* 2008/5, p. 10-13.
- 8 Bas Levering, 'Haal ouders uit de beklagdenbank', in: *S&D* 2008/3, p. 38-43.
- 9 Liesbet van Zoonen en Linda Duits, 'Veertig dagen zonder seksualiseringsdebat', in: *S&D* 2008/6, p. 26-27.
- 10 Overigens neemt dit niet alle dilemma's weg. Altijd blijft een afweging vereist tussen het nadeel bij velen van onnodige inmenging en het voordeel bij enkelen van tijdig ingrijpen. Als de schade bij niet-ingrijpen heel groot is, is het denkbaar dat generieke maatregelen toch gerechtvaardigd zijn. Dit is een van Feinbergs stelregels bij de interpretatie van het schadebeginsel: 'the greater the gravity of a possible harm, the less probable its occurrence need be to justify prohibition of the conduct that threatens to produce it.' Feinberg, *Harm to others*, p. 216.
- 11 Paul de Beer stelt dat het vermogen tot autonome keuzes een vooronderstelling is van het schadebeginsel, die naast de andere vooronderstelling (schade aan anderen) steeds verder opgerekt wordt. Dat is niet juist: de vooronderstelling van autonomie staat los van het schadebeginsel. Overheidsingrijpen is altijd gelegitimeerd bij schade aan anderen, of de schade toebrengende persoon nu wel of niet autonoom was (niet-autonomie is hoogstens

- reden tot strafvermindering).
- 12 Joel Feinberg, *Harm to self*, p. 12.
 - 13 Jantine Kriens, 'Opvoeden doe je niet alleen', in: *s&D* 2008/3, p. 44-47.
 - 14 In de praktijk vallen de verschillen overigens mee. Zowel Levering als Kriens stelt dat de eerste verantwoordelijkheid voor de opvoeding bij de ouders ligt en de overheid er alleen aan te pas komt als het misloopt bij de ouders.
 - 15 Monique Kremer, 'De last van de lust', in: *s&D* 2008/6, p. 18.
 - 16 Het is zelfs nog zachter, omdat de gekozen overheidsinterventie (educatie) strikt genomen geen toepassing van dwang behelst, maar alleen van overreding (zie hierna onder verheffing).
 - 17 Het verschil tussen hard paternalisme en verheffing is overigens gradueel. In het eerste geval brengt een individu schade aan zichzelf toe, in het tweede geval brengen zijn keuzes hem niet in een toestand waarin zijn welzijn optimaal zou zijn. Schade is in feite negatief welzijn.
 - 18 Martin Buijsen, 'Het recht op zorg is een mensenrecht. Hoe staatspaternalisme leidt tot discriminatie', in: *s&D* 2008/5, p. 14-19 (zie op p. 16 en 18).
 - 19 Sunstein en Thaler hebben recent gepleit voor een vorm van 'libertair paternalisme'. Daarmee doelen zij op dit fenomeen: keuzes open laten, maar wel de keuzesituatie van mensen zo sturen dat zij de beste optie kiezen. Cas Sunstein en Richard Thaler, 'Libertarian paternalism is not an oxymoron', in: *The University of Chicago Law Review* 70 (4), p. 1159-1202.
 - 20 Theodor Dalrymple, *Leven aan de onderkant. Het systeem dat de onderklasse in stand houdt*. Utrecht: Het Spectrum, 2006.